

статистичного референта // Студентський вісник. - Прага. - 1924. - Ч. 2-3. - С. - 61-62; 23. Там само. – С.62-63; 24. Огоновський В. З теки статистичного референта // Студентський вісник. - Прага. - 1924. - Ч. 5.- С.31-32; 25. Там само. - С.32-33.

С.С. Плахотнюк

КРАХ ПОЛІТИКИ УКРАЇНІЗАЦІЇ В 20-30-х РОКАХ ХХ СТ. В УКРАЇНІ

Період 20-30-х років ХХ ст. досі залишається одним з найскладніших та найсуперечливіших в українській історії. У політичному плані цей час можна назвати часом “загравання” більшовиків з українством, яке було викликане рядом причин. Комуністи прагнули повернути на свій бік село, здобути міжнародний авторитет, завоювати довіру місцевої інтелігенції. Українізацію можна трактувати і як свідчення слабкості влади, що не знала як зупинити потік відродження нації після національно-демократичної революції 1917-1920 рр. в Україні.¹

Таким чином, існування радянської влади напряму залежало від конкретних кроків по розв’язанню міжнаціональних протиріч. Тому, прискоривши утворення Союзу РСР ідеологічною ширмою “інтернаціоналізму”, більшовики змушені були дати “відкупну” народам Росії – проголосити політику так званої коренізації, суть якої полягає у спробі більшовицького керівництва очолити і поставити під контроль процес національного відродження на окраїнах. Ця політика отримала в Україні назву “українізації”. Ця назва ніяк не відповідала тим процесам, які відбувалися у сфері суспільного і культурного життя України. У період визвольних змагань 1917-1920 рр. посилювався процес відродження української мови, культури, державності. “Робітники, учителі, кооператори, студенти, урядовці гуртувались національно, вони намагались свою галузь українізувати, себто принатурити до об’єкту свого існування – українського народу – й узаконити, унеобхіднити, уприроднити свою “пробуджену ніжність”, - писав В.К. Винниченко у 1920 р.²

Термін “українізація”, який став досить популярним в Україні, був використаний більшовиками для створення переважно національного за складом адміністративного апарату управління проімперського характеру, що підкорявся б безумовно волі Москви, сприяв би посиленню контролю за національно-культурними процесами. Представники радянської влади і національних сил України у вирішенні національного питання займали діаметрально протилежні позиції. Нарком освіти України О. Шумський вважав, що “зростання української культури й української інтелігенції йде швидким темпом, що коли ми не візьмемо в руки цього руху, він може піти мимо нас”; з цим повністю погоджувався Й. Сталін.³ Інша річ, що після “взяття у свої руки” національного руху, О. Шумський та його прибічники прагнули розвивати і поглиблювати національне відродження, а Сталін, який проголошував, що у перспективі нації зіллються, хотів його вихолостити і згорнути.

Отже, не розвиток української державності був для більшовицької партії рушієм українізації, а виключно інтереси утримання України в своїх руках. Саме з цих міркувань ЦК КП(б)У застерігає низові партійні організації: “недостатньо активне ставлення партійних мас до справи українізації... приведе до політичної активності робітничого класу, селянства та інтелігенції, зростання їх національної самосвідомості й пожвавлення в таборі контрреволюції, яка буде намагатися згуртувати селянство під своїм націоналістичним антирадянським прапором, зможе принести партії в найближчий час значні політичні ускладнення”.⁴

Ні РКП(б), ні КП(б)У практично не мали українських національно свідомих і освічених кадрів. У 1922 р. в КП(б)У було 23% українців і 54% росіян, при цьому більшість українців вживали російську мову.⁵ Потім їх кількість збільшилась за рахунок влиття УКП і боротьбистів і в 1925 р. становила 37%, у 1927 р. за рахунок посиленого прийому українців їх стало в партії 47%, а в 1933 р. – 61%.⁶

Державний апарат України був русифікованим. На початку 20-х років 80% населення республіки становили українці, а 20% – представники інших національностей. В той же час органи радянської влади, згідно з даними уряду республіки, на 95% обслуговували російські або

русифіковані працівники.⁷

Не кращим був стан забезпечення українського населення школами. На весну 1919 р. на 77,1 % українського населення приходилося 121 середня школа, а 12,6% російського – 950, тобто тільки 10,8% всіх середніх шкіл припадало на долю корінного населення і 84,7% на долю російського населення. На початку 20-х років з п'яти тисяч професорів, які збереглися в радянській Україні, українці становили лише 0,5%. Із 3720 керівників губерньського, окружного і районного масштабу українською мовою вільно володіли тільки 797.⁸

Радянський апарат в республіці був переважно неукраїнським. За даними 1923 р. українці у ньому не перевищували 35 відсотків. Основну масу службовців у наркоматах становили: 40% - євреї, 37 - росіяни і тільки 14 – українці. На початку 1924 р. у КП(б)У налічувалося 57 тисяч членів і кандидатів партії, лише третину яких становили українці.⁹

Отже, про українізацію за таких обставин не могло бути й мови. Чи міг сповідувати українізаторську політику народ, який, по суті, був позбавленим національної державності?

Надійним засобом впровадження своєї ідеології до свідомості широких мас керівники компартії і держави цілком слушно вважали систему освіти. Саме на це спрямовується державна освітня політика. В лютому 1920 р. ВУЦВК прийняв постанову “Про вживання в усіх установах української мови на рівні з російською”. В ній було сказано, що на всій території України, у всіх цивільних і військових установах українська мова має вживатися на рівні з російською. Ніяких переваг російській мові не надавалося. Всі установи зобов'язані були приймати заяви та інші справи як російською, так і українською мовами, і за відмову чи уникнення в прийомі винуватці мали притягатися до відповідальності за всією суворістю військово-революційних законів.¹⁰ На виконання постанови ВУЦВК Раднарком України 21 вересня 1920 р. прийняв постанову про впровадження української мови в школах і радянських установах. Відповідно до якої Наркомос республіки був зобов'язаний розробити план її втілення в життя, зокрема видати достатню кількість необхідних підручників, а губвиконкоми зобов'язувалися випускати не менш як одну українську газету. Одночасно радянські службовці мали вивчати українську мову в вечірніх школах, а керівники установ вжити заходів до прийняття на службу тих співробітників, які знають мову.¹¹

Впровадження в життя політичного курсу на відродження української мови і культури в 1920-1922 рр. відбувалося нелегко. Це пояснюється складністю військово-політичної ситуації як у республіці, так і в усій країні; проти українізації виступала верхівка КП(б)У, в якій українці ніколи не мали кількісної переваги; російське і зрусифіковане керівництво могутніх трестів і синдикатів, яке підпорядковувалося Москві; російське і обрусіле міщанство, так само як російський і обрусілий пролетаріат; російська і зрусифікована інтелігенція, що “по-науковому” заперечувала саме існування української нації, окремої від великоросійської та рівноправної з нею. Було чимало таких, для кого українське асоціювалося з націоналізмом, контрреволюцією.¹²

1 серпня 1923 р. в республіці було видано постанову ВУЦВК і Раднаркому УСРР “Про заходи рівноправності мов та сприяння розвитку української мови”, а 27 липня – декрет Раднаркому УСРР “Про заходи по українізації навчально-виховних та культурно-освітніх установ”.¹³ Всі службовці державних установ повинні були володіти і українською, і російською мовами. Згідно з декретом РНК УСРР від 27 липня, протягом двох років на українську мову повинні були перейти установи соціального виховання. Передбачалося поступово українізувати професійну освіту, в тому числі учбові заклади, територіальні частини Українського військового округу.¹⁴ Особлива увага приділялася питанням українізації органів державної влади. У другій половині 20-х років майже 75% місцевих державних установ і організацій, в тому числі від 30 до 60% - республіканських наркоматів і відомств розпочали діловодство українською мовою. Проте в той же час українізація партійних, профспілкових і комсомольського апаратів відбувалася повільно.¹⁵

У 1923 р. українізаційна кампанія тільки набирала сили, подекуди проходила неорганізовано, стихійно. Тому в одному з циркулярів ВУЦВК вимагав від наркоматів і губвиконкомів час від часу повідомляти Президію ВУЦВК про хід кампанії та її наслідки. В іншому документі підкреслювалася низька активність у напрямі українізації: “... з тих відомостей,

що дістає Президія ВУЦВК, а також на підставі практичної роботи місць, видно, що протягом цього півроку в справі українізації зроблено дуже мало”.¹⁶

Незважаючи на повільність українізації, в цей час було досягнуто певних успіхів в українізації преси та налагодження видання газет на мовах народів, які проживали в Україні. Якщо в 1921 р. виходили українською мовою лише газети “Вісті” та “Селянська правда”, то на 1 лютого 1923 р. в Україні з 65 газет українською мовою виходило 13, на 1 жовтня 1924 р. виходило 23 газети, а в 1925 р. – 29 газет. 10 газет друкувалися водночас російською та українською мовами. Видавалися також газети польською, єврейською, болгарською та німецькою мовами.¹⁷ Проте газет все ще видавалося мало. Якщо в 1923 р. в Україні виходило 65 газет загальним тиражем 335 тис. примірників, то в 1925 р. стало 75, а тираж їх зріс до 1235 тис. примірників.¹⁸

Помітно зростало видання книг і їх тираж. Якщо в 1921 р. було видано 987 назв книг загальним тиражем понад 4,3 млн. примірників, у тому числі українською мовою 205 назв тиражем близько 2,3 млн. примірників, то в 1925 р. було видано 5500 назв книг тиражем 37 млн. примірників, у тому числі українською мовою 1935 назв, тиражем близько 17 млн. примірників.¹⁹ На 1924-1925 навчальний рік Державне видавництво України з 5 млн. підручників видало українською мовою 4 млн., що дозволило перевести 12 тис. шкіл соціального виховання на навчання українською мовою.²⁰ В 1926 р. побачило світ 356 назв видань, з них 55,3% українською мовою загальним тиражем 4476000 примірників, з яких 59,9% - українською мовою. Вся продукція Державного видавництва України за 1926 р. склала 1076 назв (73,2% українською мовою).²¹ У 1927 р. було видано 4937 назв книг і брошур тиражем понад 28 млн. примірників, з них українською мовою понад 2,4 тисяч назв.²² Здавалося, це був непоганий показник, але якщо врахувати, що українські видання становили лише 7% від книг, виданих в Союзі, тоді як українці з загальної кількості населення СРСР становили 20%. Цей показник промовисто говорить сам за себе.²⁴

За порівняно короткий термін енергійне втілення в життя політики українізації дало певні результати. Так, в середині 20-х років питома вага українців у партії зросла до 54,5%, в ЛКСМУ – до 65%. Серед відповідальних працівників окружкомів партії українці становили понад 50%, у складі ЦК КП(б)У – 35%, Політбюро ЦК КП(б)У – 66%.²³ У цей час 78% шкіл і 39% технікумів, 34,1% дитячих будинків були україномовними. У 1927-1928 навчальному році українці становили 49,8% усіх студентів республіки. Тираж українськомовних газет за 1924-1927 рр. зріс у 5 разів, значно збільшилась кількість і тиражі наукової продукції українською мовою.²⁵

В 1925 р. було проведено обстеження працівників наркоматів і відомств на предмет знання ними української мови. В результаті було виявлено, що добре володіли українською мовою лише 13,9%, посередньо – 50,7% і зовсім не знали мови - 35,4%. В 1926 р. були проведені заходи по вивченню української мови працівниками наркоматів і відомств. Це дало позитивні результати. В 1927 р. у центральних установах кількість співробітників у порівнянні з 1925 р., тих, що знають українську мову, збільшилась з 13,9% до 39,3%, відповідно знизилась кількість тих, що знали посередньо мову з 50% до 13,7% і тих, що не знали мови з 35,4% до 11,9%. З різних причин не перевірялися 16,6% працівників.²⁶

Таким чином, незважаючи на всі труднощі українізації, українська мова поступово займала належне їй місце в республіці. В 1924 р. 67% установ соціального виховання навчання проводили українською мовою. Протягом 1923-24 рр. на Катеринославщині кількість цих установ збільшилася з 54,9% до 60%, на Харківщині з 29,1 до 56,8%, на Одещині – з 34 до 40%. Правда, зазначалося про незадовільний стан цієї справи у Донбасі.²⁷

Все це, безумовно, засвідчувало помітний поступ у справі розвою української культури. Однак, попри всі успіхи українізації, радянське керівництво не відважувалося надати українській мові офіційно статус державної. І це зрозуміло. З самого початку українізації Сталін з упередженням ставився до цього процесу. 26 квітня 1935 р. він в листі до Л. Кагановича попереджає про необхідність управління цим процесом: “Правильно, що широкий рух за українську культуру і українську громадськість почався і росте на Україні. Правильно, що віддавати цей рух в руки чужих нам елементів не можна ні в якому разі”.²⁸

6 липня 1927 р. ВУЦВК та РНК УСРР прийняли постанову “Про забезпечення

рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури”, в якій наголошувалося, що мережа освітніх установ покликана створювати можливість здобувати освіту рідною мовою населення, встановлювалося, що українську мову та українознавство належало викладати в усіх школах і дитячих будинках як обов’язкову дисципліну.²⁹

Протягом 20-х років система народної освіти значно змінилася. Українізація змісту шкільної освіти стала складовою частиною процесу українізації. Політика українізації знайшла підтримку у широких верств населення, які сприйняли її як здійснення національних прагнень. Велику роботу в справі українізації проводив нарком освіти М. Скрипник. Він втілював українізацію в систему освіти після О. Шумського. Розуміння Скрипником цього питання було значно ширшим, ніж просте переведення шкіл на українську мову викладання. Українізація республіки прямо пов’язувалася з державотворчим та культурним процесом. М. Скрипник рішуче виступав проти так званої “теорії боротьби” двох культур. Намагаючись довести, що на Україні почалася боротьба між російською та українською культурами, прихильники цієї “теорії” недооцінювали українську культуру як відсталу, селянську, фактично заперечували необхідність її розвитку, в тому числі й мови.³⁰ Чимало працював М. Скрипник над задоволенням культурних потреб українців, які мешкали в інших республіках СРСР. Значна кількість українців проживала в той час у східних районах Слобожанщини, що входили до складу Курської, Белгородської та Воронежської областей. Українці цих районів вимагали приєднання до УСРР. Щоб заспокоїти це населення, Москва дещо робила для розвитку культури та освіти. Відкривалися школи, українізувалися навчальні заклади. У Воронежському державному університеті готували викладачів української мови та літератури. В Східній Слобожанщині видавали 13 районних газет українською мовою. Планувалося провести українізацію 26 районів, де українське населення становило абсолютну більшість.³¹ Українізація активно проводилася також у Кубанській, Донській, Армавірській, Тверській, Чорноморській, Майкопській, Сальській, Ставропольській та інших областях РСФСР.

Така робота проводилася доти, поки дозволяла Москва. Але після того, як 14 грудня 1932 р. ЦК ВКП(б) і Раднарком СРСР ухвалили постанову про припинення українізації на Кубані, наступного дня з’явилось таке саме рішення і щодо Центральної Чорноземної області, Казахстану, Поволжя, Далекого Сходу. Засоби масової інформації переводились скрізь з української на російську мову, а з 1 вересня 1933 р. дітей українців за межами УРСР перевели до російських шкіл.

Незважаючи на недоліки, українізація сприяла збільшенню кількості шкіл, в яких навчалися українською мовою. На 1 січня 1930 р. в республіці, 80% населення якої становили українці, діяло 4/5 шкіл, понад 2/3 технікумів і близько третини інститутів з українською мовою навчання. До 68,6% збільшилася питома вага газет, що видавалися українською мовою, 63,4% заводських газет, 84,8% журналів, 80% книжок, 79,4% підручників для вишів.³²

До 1929 р. з працівників республіканських установ лише 15% не знало української, окружного рівня – 20%, районного – 14%. У 1929 р. понад 97% українських дітей навчалося рідною мовою. У вузах 1932 р. було 55% студентів-українців, у робітфаках – 60%, у технікумах 68%. Всі оперні театри перейшли на українську мову, в 1931 р. 66 театральних колективів давали вистави українською мовою, 12 – єврейською, 9 – російською. Кіностудії 1928 р. випустили 36 кінофільмів лише українською, радіомовлення, що виникло 1924 р. здійснювалося виключно українською.³³ Українська мова була основним засобом спілкування, цілком здатним обслуговувати сучасне високорозвинуте суспільство.

У 1932 р. українізація безпосередньо підійшла до дерусифікації великих міст, де вона мала завершитися поверненням до українства населення, яке вживало в побуті мішану російсько-українську мову – “суржик”. Навіть у Харкові, де в 1923 р. 38% населення вважали себе українцями, цей показник у 1933 р. зріс до 50%, у Запоріжжі відповідно – з 28 до 56%, у Дніпропетровську – з 31 до 48%, у Луганську – з 31 до 37%.³⁴

Активно здійснювалася політика коренізації в районах України, населених національними меншинами. У 1926 р. в республіці найчисленнішими групами неукраїнського населення були росіяни (9,2%), євреї (5,4%), поляки (1,6%), німці (1,4%). Представники різних національностей

залучалися до участі в роботі органів державної влади. В 1929 р. у республіканському держапараті представники українського населення становили 63,8% всіх працівників, в обласному - 73,1%, окружному – 46,5%. Всього в держапараті всіх рівнів представники інших національностей становили 41,2%.³⁵

Процес українізації розвивався в органічній єдності з піднесенням культури малочисельних народів республіки. Досить сказати, що початковий всеобуч в Україні здійснювався більш як двадцятьма мовами. В 1930 р. у республіці працювали Польський інститут народної освіти і Новополтавський єврейський сільськогосподарський інститут, ряд національних відділень при інших вузах, а також 24 індустріальних, 27 сільськогосподарських та 9 педагогічних технікумів. У системі Академії наук республіки діяли Польський інститут культури та інститут єврейської культури. Культурно-освітню роботу цих національних меншин вели майже 1,5 тисячі сільбудів і хат-читалень. Мовами малочисельних народів виходило 35 газет і журналів.³⁶

У місцях компактного проживання неукраїнського населення створювалися окремі адміністративно-територіальні одиниці. У жовтні 1924 р. у складі Української СРР була створена автономна Молдавська республіка. До 1931 р. завершено організацію 8 російських, 7 німецьких, 3 грецьких, 3 болгарських, 1 польський і 1 єврейський національні райони. Тоді існувало 414 російських, 251 німецька, 148 польських, 167 єврейських, 16 молдавських, 34 болгарських, 30 грецьких, 10 чеських, 4 білоруські сільради. У 1925/26 навчальному році було 1214 російських шкіл, 625 – німецьких, 457 – єврейських, 337 – польських, 74 – болгарських, 31 – татарських, 17 – чеських, 5 – вірменських, 3 – австрійських, 1 – шведська.³⁷

Проте, починаючи з 30-х років, постала “загроза”, що українізація може вдатися, надії на те, що вона задушиться або загине під ударами місцевої бюрократії, виявилися марними, саме тоді згори, з Москви, дали відбій.

Незважаючи на те, що у здійсненні українізації у 20-30 роки допускалися помилки, недоліки і перегини, вона завдяки рішучому, цілеспрямованому втіленню її в життя, підготувала основу для дальшого розвитку української мови, яка вперше за свою історію не лише здобула визнання, але й стала мовою державного управління широкорозвинutoї преси, художньої літератури, початкової середньої і вищої школи, театру, науки, техніки, виробничої і громадської діяльності. І тому не випадково американський історик культури М Семчишин влучно назвав українізацію початку 30-х років “українським ренесансом ХХ століття”.

Безумовно, ніхто не міг відмінити українізацію. Формально вона продовжувалася і навіть лунали заклики до її продовження. Одна з резолюцій XII з’їзду КП(б)У в січні 1934 р. радить проводити “найшвидший розвиток національно-культурного будівництва і більшовицької українізації”, і навіть у травні 1937 р. XIII з’їзд КП(б)У засуджує “недостатню українізацію партійних, радянських і особливо профспілкових і комсомольських організацій”.³⁸ Однак, це були тільки слова, декларації. Такі заяви являли собою фактично прикриття для атак на українізацію, згортання її і знищення досягнутих результатів. Всі провідні кадри українізації в Наркомосі й на курсах українізації були заарештовані, заслані в табори або розстріляні. Самогубством покінчили життя у 1933 р. М.Г. Хвильовий, М.О. Скрипник, а згодом П.П. Любченко. Для багатьох активістів українізації-комуністів вона закінчилася арештом після чистки партії, проведеної у 1933-1934 рр. Результатом чистки було виключення з партії 27,5 тисяч її членів (23%), в тому числі 2 тис. 750 відповідальних працівників.³⁹ У цей період українізація стала тим підґрунтям, на якому формувався міф про “націоналізм” та “націонал-ухильництво”. У Сталіна була чітка мета тримати під неослабним контролем розвиток національних процесів. Розгорнулася боротьба з так званим українським буржуазним націоналізмом. У рішеннях XII з’їзду КП(б)У читаємо: “Перед партією стоїть завдання добити контрреволюційні націоналістичні елементи, викрити до кінця націоналістичний ухил Скрипника, розгорнути подальше проведення більшовицької українізації і роботу з виховання партійних мас, а також широких мас робітників і колгоспників України у дусі пролетарського інтернаціоналізму”.⁴⁰

В грудні 1932 р. до ЦК КП(б)У, місцевим партійним і радянським органам відповідних регіонів була надіслана телеграма за підписами Сталіна і Молотова, в якій рішуче заперечувалася українізація. В телеграмі, зокрема, говорилося, що подібні дії “...можуть бути на руку тим

буржуазно-націоналістичним елементам, які, будучи вигнані з України як шкідливі елементи, проникають в українізовані райони і ведуть там розкладницьку роботу”. Місцеві органи цих районів категорично зобов’язувались негайно зупинити подальшу українізацію в районах, перевести всі українізовані газети, книги і видання на російську мову і до осені 1933 р. підготувати перехід шкіл до викладання російською мовою.⁴¹

Після одержання цієї телеграми всі школи були переведені в основному на російську мову навчання. Російська мова стала обов’язковою для вивчення в усіх сільських школах. Це означало кінець українізації і початок систематичних утисків української культури. З бібліотек було вилучено видатні твори української науки та літератури, заборонено українські п’єси. З початку 30-х років репресії в Україні набули масового характеру. В 1933 р. під прапором “боротьби проти націоналізму” в Україні відбулася велика чистка. Вона зачепила партію, профспілки, інтелігенцію. В усіх ланках української культури не залишилося жодної ділянки, де б не викорінювали “ворогів народу”. “Вороги народу” були викриті у всіх музеях, видавництвах, серед музикознавців, управліннях, наркоматах.⁴²

З остаточним припиненням “українізації” посилювався процес русифікації. 1 січня 1938 р. розпочала виходити російськомовна газета ЦК КП(б)У “Советская Україна”, урівняна юридично і фактично у правах з україномовним (з 1926 р.) “Комуністом”. 20 квітня 1938 р. Раднарком УРСР прийняв постанову про обов’язкове викладання російської мови у всіх неросійських школах. Було замінене українську абетку, граматику і словник у напрямі наближення їх до російської, і взагалі вживання російської мови значно розширилося.⁴³ Тепер викладання російської мови розпочиналося з другого класу. У містах все більше шкіл перетворюються з двомовних у російськомовні. Російська мова набуває все більшого поширення у вищій та середній спеціальній школі. В республіці зростає кількість російськомовних видань: книг, газет, журналів. Їх не тільки завозили у великій кількості з центральних районів Росії, а й збільшували випуск безпосередньо в республіці. Зменшилась кількість видань періодичної преси, що виходила українською мовою. Якщо в 1931 р. українською мовою виходило 90% газет та 85% журналів, то до 1940 р. їхній відсоток упав відповідно до 70% і 45%.⁴⁴ На кінець 30-х років практично кожна область мала поряд з українською російськомовну газету. Їх кількість протягом десятиліття зросла більше як удвічі і досягла 1940 р. 22,2%.⁴⁵

У літературі стало політичним принципом наголошувати, що всі видатні українські поети та письменники минулого розвивалися під благодійним впливом Росії. Власті стали енергійно поширювати вплив російської культури на селі. Прихильники адміністративно-командного стилю управління в Україні зрозуміли, що знання і вивчення української мови не обов’язкове. Хоч офіційне ставлення до процесів коренізації не змінилося, проте змінилося ставлення до ролі росіян, значення їх мови та культури. Якщо націонал-комуністи вважали росіян національною меншиною в Україні, то керівники КП(б)У в 1934-1937 рр. російський народ спочатку проголосили другою титульною нацією, потім старшим братом для українського й інших народів. Поступово почалося возвеличення російського народу в СРСР, ролі російської мови.⁴⁶

Проте політика русифікації в Україні не задовольняла більшовицьке керівництво. 5 вересня 1937 р. в ЦК КП(б)У надійшла телеграма за підписом Сталіна такого змісту: “Терміново телеграфуйте ЦК КП(б)У, чи викладається в національних школах російська мова і якщо викладається, то з якого класу”.⁴⁷ Телеграма свідчила про незадоволення тим, що російська мова не була на першому місці.

Остаточно політика коренізації в Україні була згорнута 1938 р. Саме цим роком датована постанова Раднаркому УРСР про обов’язкове викладання російської мови в усіх неросійських школах, яка сприяла посиленню русифікації, і постанова Політбюро ЦК КП(б)У “Про реорганізацію національних районів та сільрад УРСР у звичайні райони та сільради”. У цьому ж сумнозвісному 1938 р. ЦК КП(б)У ухвалив постанову “Про реорганізацію національних шкіл на Україні”, в якій створення навчальних закладів національних меншин кваліфікувалося як “насадження особливих національних шкіл-вогнищ” буржуазно-націоналістичного впливу на дітей”.⁴⁸ Функціонування цих шкіл визнавалося недоцільним і шкідливим. З огляду на це школи та навчальні заклади, в яких навчання здійснювалося мовами національних меншостей,

закривались, а учнів переводили до українсько- і російськомовних шкіл.

З приходом до влади в Україні М. Хрущова в національній політиці були поставлені всі точки над і. Оскільки керівництву не вдалося остаточно більшовизувати національно-культурний процес для етнічних меншостей в Україні, будь-яке загравання припиняється. З лексики українських урядовців зникають такі поняття як “українізація”, “великодержавний шовінізм” тощо. Тепер в УРСР визнавали російський народ за “старшого брата”.⁴⁹

Звичайно, процес деукраїнізації, що набрав силу, не міг повністю ліквідувати те, що було досягнуто в попередні роки. На кінець 30-х років у республіці українські школи все ж переважали. Звучала українська мова в ряді вузів і технікумів, в академічних установах, особливо гуманітарного профілю. Книжкова продукція українською мовою, хоча і зменшилася з 1930 по 1939 рік майже удвічі, становила ще досить значний її відсоток, а саме 43%. 139 журналів з 251, за офіційними даними, видавалися українською мовою. Україномовною була і більшість театрів республіки.⁵⁰

Однак, наслідки контрукраїнізації виявилися катастрофічними для української нації: відбувалася девальвація і падіння престижності всього українського, виросла міграція українців з Батьківщини, розвивався глибокий провінціалізм української культури й науки, особливо в різних ділянках українознавства, що призвело до поглиблення почуття меншовартості, відмови від української мови як засобу спілкування, до посилення русифікації національних меншин, за поширення теорії, що український національно-визвольний рух був ворожим українському народові.

Русифікація набувала нових обертів, по суті, аж до кінця 80-х років. Віховими у цьому розвитку були: сталінська постанова про обов’язкове вивчення російської мови (1938 р.), постанова ЦК КПРС про посилення вивчення та викладання російської мови та літератури (“Брежневський циркуляр”, 1978 р.), постанова ЦК КПРС про посилення вивчення російської мови в школах (“Андроповський указ”, 1983 р.), постанова пленуму ЦК КПРС про єдину офіційну загальнодержавну мову (російську) в СРСР (1989 р.).

З проголошенням української державності в серпні 1991 р. український народ здобув можливість відновити історичну справедливість у сфері культури і мови. Йдеться передусім про дерусифікацію українського населення, про державний захист і підтримку в розвитку національної освіти, науки, культури, української мови, які віками зазнавали інонаціонального впливу і тиску, переслідувалися і зневажалися. І сьогодні, приміром, у Луганську – жодного українського театру, лише одна українська школа. Загалом по області серед 890 шкіл тільки 176 – україномовні, немає української преси. Ще гірша ситуація в Криму, де мешкає понад 600 тисяч українців. Тож про українізацію (грубо кажучи, перетворення в українців росіян, поляків, євреїв, білорусів, німців та ін.) мова просто не може йти, бо це антиприродно. Хоча б своїм русифікованим українцям повернути історичну пам’ять та національну свідомість. Терміну “українізація” немає, до речі, ні в законі про мову, ні в офіційних документах держави України. Жупелом “українізації”, як прапором, розмахують прихильники “єдиної і неділимої”, ті, хто не розглядає Україну своєю Батьківщиною, не відчуває себе частиною народу, на землі якого живе, відмовляє 40-мільйонній нації у праві на власну державу, державну мову і культуру. Вони не тільки не прагнуть освоїти культуру і мову народу, серед якого живуть, а ведуть вперту боротьбу за державну двомовність, територіальну відособленість.

В нинішній перехідний період, в умовах “прозорості” кордонів, фактичної відсутності державної підтримки української мови та культури визнання російської мови державною означає остаточну загибель і мови, і культури українців. Цим шляхом ми вже йшли: з перемогою радянської влади російська і українська мови були оголошені в УРСР рівними. Але якихось відчутних зрушень у поширенні української мови це фактично не дало.

Урівнювати сьогодні в правах на державному рівні українську і російську мови в Україні – це означає реанімувати теорію і практику “боротьби двох культур”, зупинити процес дерусифікації і деколонізації України, зберегти за російською мовою і культурою її панівну позицію, здобуту протягом віків за царату та радянської імперії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лошинська Н. Українізація: конфлікт національного та корпоративного в художніх і документальних свідченнях // Урок української.–2001. - №3. – С. 11;
2. Даниленко В. “Українізація” в минулому і тепер // Освіта. – 1993. – 25 червня;
3. Бойко О.Ф. Історія України. – К. – 1999. – С. 356;
4. Коли влада хотіла, то українізація відбувалася (Мовою документів) // Освіта. – 1998. – 28 жовтня – 4 листопада;
5. Борисьонюк О.Ю. Обговорення проблем українізації вищим партійним керівництвом у 1922 – 1923 рр. // Український історичний журнал. – 2000. - №4. – С. 91;
6. Лановик Б., Матейко Р., Матусякевич З. Історія України – К. – 1999.- С. 383;
7. Лозицький В.С. Політика українізації в 20-30-х роках: історія, проблеми, уроки // Український історичний журнал. – 1989. - №3.- С. 48;
8. Даниленко В. Вказана праця.;
9. Кульчицький С. Флірт, що обернувся трагедією. // Вінниччина. Хочу все знати. – 1988. – 15 квітня;
10. Збірник узаконень УСРР.- 1920. - №1. – С. 5;
11. Там само. - № 24. – С. 509;
12. Дашкевич Я. Політичне ошуканство чи провокація. Крах українізації 20-30-х років // Літературна газета. – 1990. – 4 жовтня;
13. Збірник узаконень УРСР. – 1923. -№29.- С.С. 435, 430;
14. Даниленко В.М. Українізація: здобутки і втрати (20-30-ті роки). Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К. – 1992.- С. 82;
15. Лозицький В.С. Вказана праця. – С. 50;
16. Васильчук Г.М. Українізація: погляд крізь роки // Рідна школа. – 1992. - №1.- С. 49;
17. Розвиток української культури за роки радянської влади. – К.- 1967.- С. 66;
18. Там само. – С. 67;
19. Там само;
20. Лозицький В.С. Вказана праця. – С. 50;
21. Нариси історії українського шкільництва. 1905 – 1933. – К. – 1966. – С. 167;
22. Розвиток української культури за роки радянської влади. – К. – 1967. – С. 100;
23. Бойко О. Д. Вказана праця. – С. 358;
24. Кучерук О. Більшовицька політика українізації у 20-х роках // Рідна школа. – 1993. - №10. –С. 31;
25. Бойко О.Ф. Вказана праця. - С. 358;
26. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО України). – Ф. 11 – Оп. 20. – Спр. 1977. – Арк. – 75;
27. Нариси історії українського шкільництва. 1905 – 1933. – К. – 1966. – С. 116;
28. Горбач Н. Українізація: злет і трагедія // Жовтень. – 1989. - №2. – С. 82;
29. Чехович В.А. Державно-правові питання українізації в 20-х роках в книзі: Минуле України: відновлені сторінки. – К. – 1991. – С. 115;
30. Лозицький В.С. Вказана праця. – С. 47;
31. Голос України. – 1997. – 13 вересня;
32. Джеймс Мейс, Солдатенко В.Ф. Національне питання у житті і творчості Миколи Скрипника // Український історичний журнал. – 1996. - №3. – С. 140;
33. Дашкевич Я. Політичне ошуканство чи провокація. Крах українізації 20-30-х років // Літературна Україна. – 1990. – 11 жовтня;
34. Лановик Б., Матейко Р., Матусякевич З. Вказана праця. – С. 386;
35. Бойко О. Ф. Вказана праця. – С. 358;
36. Даниленко В.М. Вказана праця. – С. 86;
37. Лановик Б. Вказана праця. – С. 385;
38. Даниленко В.М, Вказана праця. – С. 87;
39. Там само;
40. Бойко О.Ф. Вказана праця. – С. 360;
41. ЦДАВО України. - Ф. 1., Оп. 25. – Спр. 1978.- Арк. 6;
42. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція в 1933 р. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К. – 1992. – С. 97;
43. Субтельний Орест. Україна. Історія. – К. – 1991. – С. 369;
44. Там само;
45. Даниленко В.М, Вказана праця. - С. 90;
46. Єфіменко Г.Г. Зміни в національній політиці ЦК ВКП(б) в Україні (1932 – 1938 рр.) // Український історичний журнал. – 2000.- №4. – С. 40;
47. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1997. – Арк. 85;
48. Бойко О.Д. Вказана праця. – С. 360;
49. Єфіменко Г.Г. Вказана праця. – С. 43;
50. Даниленко В.М. Вказана праця. – С. 91.

В.П. Воловик, П.С. Григорчук

В.Д. ОТАМАНОВСЬКИЙ – ВИДАТНИЙ ІСТОРИК УКРАЇНИ, ОРГАНІЗАТОР КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ НА ПОДІЛЛІ

Останнім часом українська історіографія поповнюється новими іменами. Серед інших (тих, що сформувалися в Україні, а також з невідомих раніше еміграційних кіл та діаспори) є і представники “розстріляного покоління,” на яких десятиріччями діяло категоричне “табу”. Останні з’являються до нас наче з небуття, з кривавого мороку сталінських катівень, з страшних лісоповалів Сибіру, пройшовши через саму смерть. До них належить подвижник української справи, видатний історик права та медицини в Україні, талановитий організатор краєзнавчої роботи Валентин Дмитрович Отамановський.

Вперше до приреченого тоталітарним режимом на десятиріччя забуття вченого звернулася група вінницьких істориків, які в кінці 50-х рр. взялися за написання історії Вінниці. З друкованих і архівних матеріалів їм стало відомо про бурхливу наукову роботу в 20-х рр. ХХ ст. на терені Поділля одного з провідних уже на той час метрів науки. Незабаром (зовсім випадково) виявилось, що це не тільки далеке книжне ім’я, а жива людина: доктор історичних наук, професор В.Д. Отамановський, що працює завідувачем кафедри латини Харківського медичного інституту. Кращого виконавця розділу “Вінниця в період феодальних відносин” годі й було сподіватися. Одного з авторів цієї статті (В.П. Воловика) відрядили у Харків для ведення переговорів. Валентин Дмитрович спочатку відмовлявся брати участь у нашій колективній роботі, мотивуючи це зайнятістю написанням монографії “Історія медицини в Україні” й слабким здоров’ям